

ویراستاری از دیروز تا امروز

محمد اسفندیاری

فروریوس^۲ (م ۳۰۴) و در ایتالیا هم آلدوس مانوتیوس^۳ (م ۱۵۱۵) عهده‌دار ویرایش بودند و با وجود آمدن صنعت چاپ، کار ویرایش بالا گرفت.^۴ در تاریخ اسلام نیز کوشش ابوالاسود دؤلی (م ۶۹ق) در نقطه‌گذاری و اعرابگذاری قرآن، و سپس کار دانشمندان علم تجوید در وضع علامتهای وقف و وصل برای قرآن مجید، بخشی از کاری بود که امروزه ویراستاران انجام می‌دهند؛ یعنی نشانه‌گذاری یک متن برای آسان ساختن درک آن. همچنین کتابهایی را که دانشوران اسلامی درباره تصحیف نوشته‌اند دقیقاً می‌توان جزئی از فن ویراستاری دانست.^۵ از این میان می‌توان به کتاب التنبیه علی

ویراستاری، به مفهوم جدید آن و به صورت یک تخصص و شغل، سابقه‌ای چهل ساله در ایران دارد. ولی پیشتر از این در اروپا، و از آن پیشتر در برخی دیگر از کشورها، فن ویراستاری به گونه ابتدایی آن وجود داشته است. لابد خواننده تعجب می‌کند اگر گفته شود که ویراستاری سابقه‌ای هزاران ساله در فرهنگ بشری دارد. نمی‌خواهم بگویم که زادگاه آن به یونان و به عصر معلم اول برمی‌گردد؛ بلکه پیشتر از آن، یعنی در حدود پانصد سال پیش از میلاد، ویراستاری در کشور چین مرسوم بوده است. چه گزارشگری آگاهتر از کنفوسیوس که می‌گوید:

در کشور «چونگ» ... چهار مأمور بافضل و دانش نوشته‌های دولتی را ترتیب می‌دادند: «بی‌شن» گرده نوشته‌ها را حاضر می‌کرد، «شی‌شو» آنها را تدقیق و تصحیح می‌نمود، «تزی‌یو» شیوه عبارات را نظم می‌داد و «دونگ‌لی» آخرین جلا و پیرایش را به آنها می‌بخشید.

همین گفته کنفوسیوس (م ۴۷۹ ق.م) کافی است که به استاد آن ادعا شود که ویراستاری لااقل سابقه‌ای دوهزار و پانصد ساله در فرهنگ بشری دارد. در یونان نیز آریستوفانس^۱ (م ۱۸۵ یا ۱۸۰ ق.م) و

● این مقاله بخشی از پژوهش نافرجام نویسنده درباره پیشینه ویراستاری است.

۱. برای تحقیق بیشتر رجوع شود به: تاریخ تمدن، ج ۲، ص ۶۷۳؛ راهنمای آماده ساختن کتاب، ص ۷۰-۷۱.
۲. برای تحقیق بیشتر رجوع شود به: دوره آثار فلوطین، ج ۲، ص ۱۱۲۷؛ درآمدی بر فلسفه افلوطین، ص ۹-۱۱ و ۱۰۱-۱۰۲؛ دایرةالمعارف فارسی، ج ۲، ص ۱۹۳۵؛ تاریخ فلسفه در جهان اسلامی، ج ۱، ص ۸۳-۸۴؛ تاریخ فلسفه غرب، ج ۱، ص ۴۱۳؛ نقد و تصحیح متون، ص ۵۴.
۳. برای تحقیق بیشتر رجوع شود به: تاریخ تمدن، ج ۵، ص ۳۴۴-۳۴۱.
۴. برای تحقیق بیشتر رجوع شود به: تاریخ صنایع و اختراعات، ص ۱۵۶-۱۶۱؛ شش بال علم، ص ۱۸۳-۱۸۴.
۵. برای تحقیق درباره تصحیف رجوع شود به: یادداشتها و اندیشه‌ها، ص ۳۷-۴۱؛ درآمدی به چگونگی شیوه خط فارسی، ص ۲۴۷-۲۴۵؛ و در شرح حال ابواحمد عسکری رجوع شود به: ریحانة‌الادب، ج ۳ و ۴، ص ۱۳۷.

فراهم آمده بود و چون به چاپ نرسیده بود، نسخه‌های فتوکپی شده آن در بعضی از کتابخانه‌ها در دسترس اهل تحقیق بود. در اواخر دهه پنجاه نخستین شماره مجله نشر دانش (در آذر و دی ۱۳۵۹) منتشر شد. این نشریه در ده سال نخست انتشار آن حدود بیست مقاله درباره آیین و ویرایش و جنبه‌های نظری آن به چاپ رساند و نقشی مؤثر در گسترش و علمی کردن فن ویراستاری در دهه شصت داشت. در سال ۱۳۶۳ کتاب راهنمای نگارش و ویرایش، تألیف دکتر محمد جعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح، منتشر شد. این کتاب، با همه کاستی‌هایش، ویراستاری را زبانزد عام و خاص کرد و از رهگذر آن برای نخستین بار ناشران و نویسندگان دینی پی بردند که فن جدیدی به نام ویرایش وجود دارد.

در همین دهه کتابی پربزرگ و بار، ذیل عنوان راهنمای آماده ساختن کتاب، که در پیش بدان اشاره شد، به کوشش سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی در سال ۱۳۶۵ منتشر شد. کتاب فوق در بیش از هزار صفحه، حاصل بیست سال تحقیق دکتر ادیب سلطانی درباره آیین ویرایش و آماده ساختن کتاب است. انتشار این کتاب برای ویراستاران جوان دلهره‌آفرین و مسؤلیت‌زا بود و آنها را به مکانیسم پیچیده و دشوار ویرایش و ابعاد گوناگون آن متفطن ساخت.

حدوث التصحیف، از حمزة بن حسن اصفهانی، و شرح ما یقع فیہ التصحیف و تصحیفات المحدثین، از ابوالاحمد عسکری، و کتاب دارقطنی در این باره - که اینک موجود نیست - اشاره کرد.^۱

ویراستاری در سده اخیر وارد مرحله نوزایش شد. هم قواعد و دستورهای آن گسترده شد و هم به صورت یک تخصص و شغل درآمد و گسترش یافت. در آغاز این سده، یعنی به سال ۱۹۰۶، مؤسسه انتشارات دانشگاه شیکاگو کتابی درباره ویراستاری ذیل عنوان شیوه‌نامه دانشگاه شیکاگو منتشر ساخت. گزاره نیست اگر گفته شود که این کتاب نقطه عطفی در ویراستاری است و اساساً با انتشار آن ویراستاری تولدی دیگر یافت و قواعد و دستورهای جدیدی برای آن پی‌افکنده شد. کتاب مزبور مهمترین ابزار کار ویراستاران است و آن را «انجیل ویراستاران» می‌خوانند.

در ایران مرحوم احمد بهمنیار در سال ۱۳۲۲ با مقاله‌ای درباره املاهای فارسی گامی مهم برای بهنجار و بقاعده کردن رسم الخط فارسی برداشت. این اقدام جزئی از فن ویراستاری بود، اما در این دهه ویراستاری، به مفهوم گسترده و جدید آن، در ایران مطرح نشده بود. در دهه سی با تاسیس مؤسسه انتشارات فرانکلین^۲ (سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی فعلی) ویراستاری، به مفهوم دقیق آن و به صورت یک شغل، برای نخستین بار در ایران به صورت جدی مطرح شد.^۳ در دهه چهل مقالات دیده‌گشایی درباره نقطه‌گذاری و رسم الخط در مجله‌های علمی و ادبی منتشر شد و در سال ۱۳۴۵ با انتشار دایرةالمعارف فارسی، زیر نظر مرحوم غلامحسین مصاحب، برای نخستین بار یک دایرةالمعارف تمام ویراسته در دسترس اهل کتاب قرار گرفت. در مقدمه این اثر بحث مفیدی درباره انشا و املا و نقطه‌گذاری شده بود. در همین دهه برای نخستین بار کتابی مستقل ذیل عنوان نشانه‌گذاری (تألیف محمد پژوه) منتشر شد که در آن بتفصیل به کاربرد نشانه‌ها پرداخته شده است. (چاپ اول: تهران، ۱۳۴۶، ۱۷۵ص). در دهه پنجاه نخستین و مفصلترین کتاب درباره آیین ویرایش و چاپ کتاب، با عنوان راهنمای آماده ساختن کتاب، تألیف شد. این کتاب به اهتمام دکتر میرشمس‌الدین ادیب سلطانی در مؤسسه انتشارات فرانکلین

۱. برای تحقیق در باره پیشینه ویراستاری رجوع شود به: تاریخ ادبیات یونان، ص ۵۵۵ - ۵۵۸؛ تاریخ ادبیات در ایران از ذبیح‌الله صفا، ج ۵/۲، ص ۸۰۱؛ زندگینامه علمی دانشمندان اسلامی، ج ۱، ص ۴۰۹ - ۴۱۰؛ مجله نشر دانش، سال ۱۰، شماره ۶؛ مجله حوزه، شماره ۷۵، ص ۴۴.

۲. برای تحقیق بیشتر درباره این مؤسسه رجوع شود به: ج.م. فیلستروپ. «مؤسسه انتشارات فرانکلین تهران». ترجمه گیتی‌آرین. نامه انجمن کتابداران ایران. (دوره یازدهم، شماره اول، بهار ۱۳۵۷). ص ۷-۳۵.

۳. برای تحقیق بیشتر رجوع شود به: فهرست مقالات فارسی، ج ۱، ص ۵۷۸ و ج ۲، ص ۱۷۸ و ج ۳، ص ۲۰۹؛ کتابشناسی زبان و خط (سراسرکتاب)؛ درآمدی بر چگونگی شیوه خط فارسی، ص ۵۹-۶۱؛ راهنمای آماده ساختن کتاب، ص ۷۷۷؛ نقد و تصحیح متون، ص ۱۵۱؛ فرهنگ جهانگیری، ج ۱، ص ۵۱-۵۶؛ ویراستاری مجلات علمی و فنی، ص ۵۴-۵۹؛ خادمان کتاب، ص ۱۷.